

“Dekanus er i sentrum og sjekker larynks” Lærde substantiver med definnitt tolking i norsk

Av Helge Lødrup

Enkelte substantiver som er lånt fra latin eller gresk, som *dekanus*, *sentrum* og *larynks*, tillater definnitt tolking av ubestemt form. Ubestemt form kan brukes i kontekster der andre substantiver må ha bestemt form. Disse substantivene er stort sett relasjonelle. De har en argumentplass som kan forankres pragmatisk i den språklige eller ikke-språklige konteksten. To sentrale grupper er substantiver som betegner personer, og substantiver som betegner kroppsdeler. Likheter og forskjeller mellom disse gruppene blir diskutert. Det er mange komplikasjoner og idiosynkrasier i grammatikken til disse substantivene. Spesielt interessant er det at de varierer med hensyn til muligheten for bestemt form. Noen tar bestemt form uten vidare (f.eks. *revisor*), noen mer motvillig (f.eks. *prostata*), og noen gjør det ikke, i alle fall for mange språkbrukere (f.eks. *dekanus* og *larynks*). Dette har teoretiske konsekvenser for vår forståelse av den grammatiske statusen til “etterhengt” bestemt artikkel.*

Innledning

Substantiver som er lånt fra andre språk, tilpasser seg stort sett lett norsk bøyning. Det gjelder både lån fra engelsk og fra latin og gresk. Lån fra de to sistnevnte språkene vil bli omtalt som “lærde” substantiver (selv om de ikke nødvendigvis er veldig lærde). Noen større norske og skandinaviske grammatikker nevner helt kort at enkelte lærde substantiver oppfører seg spesielt i forhold til bestemt form, ved at de ikke tar det, de tar det motvillig, eller de kan klare seg uten (Hansen 1967: 185 om dansk,

* Versjoner av dette arbeidet ble presentert på et seminar i SynSem-prosjektet ved Universitetet i Oslo (april 2015) og på Møte om norsk språk (MONS) 16 (november 2015). Jeg vil gjerne takke tilhørerne for innspill og kommentarer. Takk også til Maal og Minnes redaktør (Torodd Kinn) og anonyme konsulent.

Faarlund et al. 1997: 298 om norsk og Teleman et al. 1999: 98 om svensk). De gir bl.a. følgende eksempler (overført til norsk).¹

- (1) basis, dekanus, faktum, maksimum, minimum, praksis, publikum, preses, radius, rektor, sentrum, status

Slike substantiver reiser flere spørsmål som aldri har vært diskutert i litteraturen. En viktig egenskap er at de tillater definitttolking av ubestemt form. Ubestemt form av disse substantivene kan brukes uten determinativ i kontekster hvor semantikken eller pragmatikken krever bestemt form av tilsvarende regulære substantiver.

- (2) Vi har jobbet lenge med dette problemet, og nå nærmer vi oss sentrum / kjernen / *kjerne
- (3) Vi snakket om status / situasjonen / *situasjon for prosjektet
- (4) Alle har sine oppfatninger, men praksis / tradisjonen / *tradisjon varierer
- (5) Vi regner at minimum / grensen / *grense er fem deltagere

For enkelhets skyld vil slike substantiver bli omtalt som **dub**-substantiver (de kan ha **d**efinitttolking av **u**bestemt form). Vi skal senere se at det også finnes dub-substantiver som ikke er lånord.

Definittheten kan være syntaktisk relevant. To tilfelle er disse:

1) Presenteringssetninger tillater ikke definite objekter, og de kan ikke ha et ubestemt dub-substantiv som objekt.

- (6) *Det ligger sentrum i syd

2) Bestemt (svak) form av adjektivet krever at nomenfrasen er definitttolking (unntatt i vokativer, Julien 2014), og i alle fall noen ubestemte dub-substantiver kan ta bestemt adjektiv.

- (7) Vi snakket om gamle sentrum

1. Substantivene *dekanus* og *sentrum* har alternative former som har andre egenskaper, nemlig *dekan* og *senter*. Sistnevnte har imidlertid fått sin egen betydning (vanligvis 'sted for en viss aktivitet (som shopping eller idrett)').

Egennavn kunne også sies å ha definitt tolking av en ubestemt form. Men likheten stopper her. Dub-substantiver er forskjellige fra egennavn ved at de også kan brukes som vanlige ubestemte substantiver uten definitt tolking.

(8) Vi har et levende sentrum i Rakkestad (NoWaC)

Dub-substantiver skiller seg også fra egennavn ved at mange av dem kan ta bestemt form. For eksempel *basis* og *status* kan lett finnes i bestemt form i tekst. Andre dub-substantiver, som f.eks. *dekanus* og *sentrum* høres mindre akseptable ut i bestemt form, og teksteksempler er vanskeligere å finne.²

Teleman et al. (1999: 98) hevder at dub-substantiver (i svensk) tar et nullsuffiks. De skriver (min utheving): “Vissa substantiv med lärd (framför allt latinsk eller grekisk) prägel tar inget bestämdhetsuffix” (dvs. -Ø) (Teleman et al. 1999: 98).

Men i alle fall for norsk finnes det evidens mot at dub-substantiver tar et nullsuffiks. Et etterstilt possessiv krever at substantivet har bestemt form – vi sier *hesten hans*, og ikke **hest hans*. Bestemthetsuffixet kan være null, som i *eplet* (vanligvis uttalt uten *-t*) – det berører ikke muligheten for et etterstilt possessiv som i *eplet mitt*. Et substantiv som *dekanus* kan derimot ikke ta et etterstilt possessiv som i **dekanus min*.³ Det er da vanskelig å anta et nullsuffiks her.

Når dub-substantiver blir diskutert (Hansen 1967: 185, Faarlund et al 1997: 298 og Teleman et al. 1999: 98), nevnes det aldri at flere av de aktuelle eksemplene er relasjonelle substantiver (se f.eks. Barker 2011 om dette begrepet). Når vi snakker om et sentrum, forutsetter vi noe som det er sentrum i, når vi snakker om et minimum, forutsetter vi noe som det er minimum av, osv. Dette som forutsettes, regnes her som både semantisk og syntaktisk argument. Det behøver ikke være fonologisk realisert – det antas da å være representert av et usynlig pronomen,

2. Det kunne kanskje innvendes at *dekanus* har en bestemt form, nemlig *dekanen*. Men *dekanen* må heller forstås som bestemt form av *dekan* – en form som så vidt jeg forstår, ble konstruert som alternativ til *dekanus* og *dekana*.
3. En konsulent synes at *dekanus min* er akseptabel som vokativ. Andre jeg har snakket med, synes det er mer marginalt. Uansett er vokativer øyensynlig spesielle i forhold til betingelsen for etterstilt possessiv, for de har også en viss mulighet for etterstilt possessiv ved personnavn, som i *Maria min*.

PRO. At dub-substantiver er relasjonelle, skal vise seg å være viktig i det følgende. Det er likevel ikke slik at alle de aktuelle substantivene er relasjonelle, f.eks. er ikke *faktum* det.

Lærde substantiver for personer

Noen lærde substantiver som betegner personer, er dub-substantiver. Enkelte eksempler er nevnt i litteraturen (Hansen 1967: 185, Teleman et al. 1999: 98, Dahl og Koptjevskaja-Tamm 2001: 222, Lødrup 2014), men ikke egentlig diskutert. Noen eksempler er

- (9) aktor, debitor, dekanus, kreditor, preses, rektor, revisor, testator

Slike substantiver har grammatiske egenskaper som er typiske for dub-substantiver. De kan brukes i ubestemt form i kontekster der andre substantiver må ha bestemt form, se eksempel (10). De kan ikke være objekt i presenteringssetninger, og de tar bestemt form av adjektivet, se (11) og (12).

- (10) Økonomimøtet var en skandale. Revisor / direktøren / *direktør
sov

- (11) *Det sitter revisor på trappen

- (12) Vi snakket om gode gamle/*god gammel revisor

Argumentplassen må forankres i den språklige eller ikke-språklige konteksten når slike substantiver tolkes som definnitte.⁴ Personen det refereres til kan da identifiseres som f.eks. revisor for en bestemt bedrift eller aktor i en bestemt rettsak. Men referansen kan også være ikke-spesifikk, som i (13).

- (13) Revisor bør spille en viktigere rolle i morgendagens bedrifter

4. En forutsetning her er at ubestemt form i norsk generelt ikke er spesifisert som indefinitt. Dette er diskutert bl.a. i Halmøy (2010). Hun gir et par eksempler hvor relasjonelle substantiver har definnitt tolking (Halmøy 2010: 83), men nevner ikke betydningen av at de er relasjonelle.

Dette vil bli omtalt som pragmatisk forankring (Dahl og Koptjevskaja-Tamm 2001: 209).⁵

De aktuelle substantivene kan også være ikke-relasjonelle, og altså ikke ha noen argumentplass. Da kan ikke ubestemt form tolkes som definit, selv om referansen er entydig ut fra konteksten. Et eksempel er (14).

- (14) En advokat og en revisor møttes i et selskap. Etter middagen sa revisoren / *revisor at ...

For substantiver som vanskelig tar bestemt form, er det ikke opplagt hvordan man da skal uttrykke seg. Et eksempel er (15).

- (15) En advokat og en dekanus møttes i et selskap. Etter middagen sa ??dekanus / *dekanusen at ...

Når substantivet brukes i bestemt form, forsvinner muligheten for pragmatisk forankring. Den bestemte formen får sin ordinære fortolking som definit. Tradisjonelt sier man at en definit nominalfrase refererer til noe som er unikt, eller at den refererer til noe som er kjent fra den språklige eller ikke-språklige konteksten (se f.eks. Abbott 2004 og Barker 2005).

I noen situasjoner kan man velge mellom bestemt og ubestemt form. Det er da en liten forskjell i betydning, som kanskje kunne beskrives slik at bestemt form gir fokus på person, mens ubestemt form gir fokus på rolle. Et eksempel er (16).

- (16) Etter møtet begynte revisor / revisoren å gråte

Det er relativt fleksibelt hvordan forankringen i konteksten skjer. Avhengig av empati og synsvinkel kan revisoren som er nevnt i (17), være talerens revisor eller tilhørerens revisor eller Johns revisor. Det kan også være revisoren til Ola eller en annen som er kjent fra den språklige eller ikke-språklige konteksten.

5. Noen språkfolk jeg har diskutert med, har villet se på dub-substantiver med definit tolking som en slags egennavn. Men det at de har et argument som forankres pragmatisk, gjør dem helt forskjellige fra egennavn.

- (17) (Jeg / du / Ola har virkelig problemer)
John har snakket med revisor, og ...

Det er ikke noen generell regel at personbetegnende substantiver er dub-substantiver. Mange er ikke det, selv om de er både lærde og relasjonelle, f.eks. disse:

- (18) direktør, diktator, guvernør, president, redaktør

Videre finnes det relasjonelle personbetegnende substantiver som kan være dub-substantiver selv om de ikke stammer fra latin eller gresk. Eksempler er *instituttleder*, *saksøker*, *utleier* og *faglærer* i setninger som (19).

- (19) Instituttleder delte ut et en foreløpig versjon (NoWaC)

Men det er ikke noen generell regel at slike substantiver er dub-substantiver. For eksempel er ikke *ordfører* det, som vist i (20).

- (20) *Ordfører delte ut et en foreløpig versjon

Personbetegnende substantiver og bestemthet

Hvordan kan det ha seg at personbetegnende relasjonelle substantiver kan være dub-substantiver? I litteraturen er det antydnet at de kan sees i sammenheng med slektskapssubstantiver (Hansen 1967: 185, Dahl og Koptjevskaja-Tamm 2001: 222, Lødrup 2014). Noen sentrale slektskaps-substantiver har stort sett samme grammatiske egenskaper som de personbetegnende dub-substantivene. Et eksempel er (21).

- (21) John snakket med far

Substantiver som betegner slektninger i generasjonene over oss, kan brukes uten bestemt form i kontekster hvor andre substantiver må ha bestemt form, som vist i (22). De oppfører seg som definite i forhold til presenteringssetninger og bestemte adjektiver, som vist i (23) og (24).

- (22) John snakket med far, men far skjønte ingenting

- (23) *Det sitter far på trappen
 (24) Vi snakket om gamle / *gammel far

Forankringsmulighetene til f.eks. *revisor* må sammenlignes med de vi får ved f.eks. *far* (Dahl og Koptjevskaja-Tamm 2001, Lødrup 2014). Faren i (25) kan være talerens far eller tilhørerens far eller Johns far. Det kan også være faren til Ola eller en annen som er kjent fra den språklige eller ikke-språklige konteksten.

- (25) (Jeg / du / Ola har virkelig problemer)
 John har snakket med far, og ...

En forskjell fra dub-substantiver er at de aktuelle slektskapssubstantivene kan ta etterstilt possessiv uten bestemt form i mange dialekter, som i *far min*. En annen forskjell er at det ikke er noe absolutt krav om at slektskapssubstantivene betegner en unik relasjon, for eksempel kan *bestefar* brukes på samme måte som *far*.

Lærde substantiver for kroppsdel

Enkelte av dub-substantivene som nevnes i de tradisjonelle grammatikkene, er inalienable substantiver. Et eksempel er *sentrum*, som betegner et relasjonelt romlig begrep (Dixon 2007: 285). Men det finnes også en mer sentral gruppe inalienable substantiver som kan være dub-substantiver, nemlig substantiver som betegner kroppsdel.⁶ Dette gjelder utelukkende lærde substantiver som f.eks. *prostata* og *uvula*. Kroppsdelsubstantiver er relasjonelle i sin grunnleggende bruk, og det er vanlig å anta at de tar "eieren" av kroppsdelens som argument (f.eks. Vergnaud og Zubizarreta 1992).

Lærde kroppsdelsubstantiver blir vel primært brukt i medisinske kontekster. Hjemlige norske kroppsdelsubstantiver brukes også om mat (f.eks. *køkt tunge*), og har dessuten en rekke overførte og metaforiske bruksmåter (f.eks. *hode* om kål, *hjerte* om følelser, osv). Det virker derfor

6. Det er vanlig i ulike språk at substantiver som betegner relasjonelle romlige begreper, har stort sett samme grammatiske egenskaper som kroppsdelsubstantiver (Dixon 2010: 277–90), og slik er det også i norsk (Johannessen et al. 2014).

rimelig å anta at lærde kroppsdelssubstantiver primært blir brukt som relasjonelle substantiver (men se under), mens hjemlige norske kroppsdelssubstantiver også brukes ikke-relasjonelt i varierende grad.

Det kan nevnes at lærde medisinske substantiver ikke har noen spesielle grammatiske egenskaper når de ikke betegner kroppsdel. Det er umulig å bruke ubestemt substantiv i en setning som (26).

(26) Han er i bedre form, men amnesien / *amnesi er blitt verre

Det er ikke nødvendig å gå utenfor språkvitenskapen for å finne gode eksempler på dub-substantiver som betegner kroppsdel. I fonetikken brukes gjerne lærde substantiver for å betegne taleorganene. Substantivene i (27) er dub-substantiver

(27) apeks, glottis, larynks, palatum, uvula, velum

Lærde kroppsdelssubstantiver har grammatiske egenskaper som er typiske for dub-substantiver. De kan brukes uten bestemt form i kontekster der andre substantiver krever det, som vist i eksempel (28). De oppfører seg også som defintitte i forhold til presenteringssetninger og bestemte adjektiver, som vist i (29) og (30).

(28) Tungen er flat, og uvula / drøvelen / *drøvel vibrerer

(29) *Det sitter larynks foran på halsen

(30) Vi snakket om gode gamle / * god gammel larynks

Dub-substantiver som betegner kroppsdel, kan også brukes uten bestemt form i to spesielle konstruksjoner der hjemlige norske kroppsdelssubstantiver må ha bestemt form: når subjektet er ekstern possessor (Lødrup 2010), og ved possessorløfting (se f.eks. Lødrup 2009). Eksempler er (31) og (32).

(31) Ola har smerter i larynks / halsen / *hals

(32) Ballen traff ham i larynks / halsen / *hals

På samme måte som ved personbetegnende substantiver ser den pragmatiske forankringen ut til å være fleksibel ved kroppsdelssubstantiver. (Men intuisjonene er kanskje mindre klare for kroppsdelssub-

stantiver.) Larynks i (33) kan være talerens eller tilhørerens eller legens, eller den kan tilhøre John eller en annen som er kjent fra den språklige eller ikke-språklige konteksten.

- (33) (Jeg / du / John har virkelig problemer)
 Legen har kjent på larynks, og ...

En forskjell fra de personbetegnende substantivene er at de lærde kroppsdelssubstantivene sjelden brukes slik at de ikke er relasjonelle. En tenkelig kontekst for ikke-relasjonell bruk er i anatomiundervisningen – eller i morosakbutikken – med plastmodeller av kroppsdelar. Om en plastmodell måtte man nok bruke bestemt form, som i (34). (Ubestemt form ville gitt den relasjonelle tolkingen.)

- (34) Ta frem penisen

Som ved de personbetegnende substantivene er det ikke opplagt hvordan man da skal uttrykke seg når bestemt form er marginal eller umulig, som i (35).

- (35) Ta frem ?larynks / *larynksen

Lærde kroppsdelssubstantiver er gjerne dub-substantiver. For eksempel hørte jeg nylig om en del av hjernen som kalles *amygdala*, og jeg synes det virker naturlig å behandle dette substantivet som dub-substantiv. Men det finnes enkelte lærde kroppsdelssubstantiver som ikke er dub-substantiver, og ikke viser noen motvilje mot å ta bestemt form. Eksempler er *hypofyse* og *kranium*, og sammensetningene med *-lobe* som *frontallobe*. Disse substantivene kan lett finnes med bestemt form i tekst. (Dette er også tilfellet med substantiver for kroppsdelar som vi har mer enn én av og som vanligvis omtales i flertall, f.eks. *testikler*.)

Bruken av bestemthet

Det ble vist at dub-substantiver som betegner personer, har en parallell i hjemlige slektskaps-substantiver. Lærde kroppsdelssubstantiver har ikke noen slik parallell. Hjemlige norske kroppsdelssubstantiver har knapt

noen mulighet for definnitt tolking av ubestemt form. Unntaket fra denne generaliseringen er at koordineringer av to ubestemte kroppsdelssubstantiver kan få definnitt tolking – dette er bare marginalt mulig med andre slags substantiver (Western 1921: 512–13).

(36) Han har smerter i hals og rygg

Det må likevel nevnes at definnitthet generelt opererer annerledes ved kroppsdelssubstantiver enn ved andre substantiver – vi legger nå dub-substantiver til side. Kroppsdelssubstantiver bruker bestemt form friere enn andre substantiver (se f.eks. Fraurud 1996: 77, Lødrup 2010). Dette er en generell egenskap ved inalienable substantiver, som også gjelder slektskapssubstantiver (se f.eks. Lyons 1999: 26, Dahl og Koptjevskaja-Tamm 2001, Lødrup 2014). Kroppsdelssubstantiver kan brukes i definnitte nominalfraser som ikke oppfyller de tradisjonelle kravene om å vise til noe som er unikt eller kjent fra konteksten. De er da gjerne bundet til subjektet i setningen. Substantiver som viser til noe vi har mer enn en av, f.eks. *hånd*, kan brukes i bestemt form uten at den er nevnt før, og uten at det er klart hvilken hånd man refererer til.⁷ Et dub-substantiv har da ubestemt form.⁸

(37) Ola har en skade i hånden

(38) Ola har en skade i retina

Er bestemt form (u)mulig?

Utgangspunktet for dette arbeidet var skandinaviske grammatikkers korte omtaler av at noen lærde substantiver ikke tar bestemt form, eller de tar det motvillig, eller de kan klare seg uten (Hansen 1967: 185,

7. Det samme gjelder substantiver som betegner ting i “det personlige domenet”, f.eks. *batt, veske, sofa, bil*, se Bally (1996). De kan sees som en utvidelse av gruppen av kroppsdelssubstantiver.
8. Et annet tilfelle av at de aktuelle substantivene kan ha bestemt form uten å vise til noe som er unikt eller kjent fra konteksten, ser vi i setninger som (i)–(ii) (basert på engelske setninger i Barker 2005), hvor det er argumentet til de relasjonelle nomenene *finger* og *hjørne* som gjør bestemtheten mulig.
 - (i) Babyen grep rundt fingeren til kirurgen
 - (ii) Jeg håper kafeen ligger på hjørnet av et trafikkert kryss

Faarlund et al 1997: 298, Teleman et al. 1999: 98). Hansen 1967: 185 sier at det er en “modvilje” mot bestemt form “især i dannede kredse” (sic). Faarlund et al. 1997 sier at ubestemt form “ofte” blir brukt. Bare Teleman et al. 1999: 98 sier at bestemt form kan være ugrammatisk, men nevner bare tre eksempler (*preses*, *primus* og *dekanus*).

Det kan også nevnes at ordbøker differensierer mellom lærde kroppsdelssubstantiver når det gjelder bøyning. For eksempel angir *Norsk ordbok* (ordnett.no) regulær bøyning for *aorta*, *biceps*, *penis* og *prostata*, men ingen bøyning for *anus*, *glottis*, *larynks*, *rektum* og *retina*.⁹ Spørsmålet er da i hvilken grad dub-substantiver kan ta bestemt form.

De dub-substantivene som har en “motvilje” mot bestemt form, kunne fortjene et nærmere studium. Økonomi ser ut til å spille en rolle. Foran et possessiv er bestemt form uunngåelig, som i (39), men ellers vil vi kanskje foretrekke ubestemt form, som i (40).

(39) Legen undersøker prostataen hans

(40) Han har smerter i prostata / ?prostataen

Når man skal finne ut om dub-substantiver kan ha bestemt form, er kildene intuisjoner og korpus, med sine velkjente fordeler og ulemper. For noen av dub-substantivene har jeg regnet ut en ubestemthetsindikator på grunnlag av NoWaC-korpuset (med 700 millioner ord fra webtekster). Ubestemthetsindikatoren er prosenten av ubestemte entallsformer i forhold til det totale antallet entallsformer.¹⁰

Dub-substantiver er ikke noen enhetlig gruppe når det gjelder bruken av bestemt form. Tabellene 1–3 gir ubestemthetsindikatorer for noen av de dub-substantivene som har vært diskutert, og noen andre.¹¹ (Det er ikke tall for *apeks* eller *velum*, som også har andre bruksmåter, eller *palatum*, som ikke ble funnet.)

9. Personbetegnende substantiver ser ikke ut til å bli differensiert på samme måte – det må likevel nevnes at *Norsk ordbok*, i likhet med *Bokmålsordboka* oppfører *dekanen* (og ikke *dekanusen*) som bestemt form av *dekanus*.

10. For eksempel regnes ubestemthetsindikatoren ut slik for *hest*: Det er 32151 forekomster av ubestemt entall *hest*, og 25811 forekomster av bestemt entall *hesten*. Ubestemthetsindikatoren er da 55,5 %, for 32151 er 55,5 % av den totale mengden av entallsformer, 57962.

11. Hjemlige norske kroppsdelssubstantiver har relativt lave ubestemthetsindikatorer, f.eks. 24,6 % for *mage*, 21,9 % for *munn*, 22,2 % for *rumpe*, 25,4 % for *nese*, og 23,8 % for *rygg*. Dette må sees i sammenheng med det som er sagt om bestemthet over.

	Ubest.ind	N	Sammenlign	ubest.ind	N
basis	95.4	13745	grunnlag	71.2	74980
dekanus	99.6	506	dekan	86.9	2423
faktum	97.6	25546	sannhet	35.8	31326
maksimum	99.8	2405			
minimum	99.9	16068			
pensum	95	9477			
praksis	95.4	77160			
publikum	96.7	46630			
radius	88.6	1408			
sentrum	99.9	48300	bykjerne	14.5	677
status	94.8	39885			

Tabell 1.

	Ubest.ind.	N	Sammenlign	Ubest.ind	N
aktor	99	3033	dommer	55.7	30331
debitor	98.8	345	skyldner	36	743
dekanus	99.6	506			
kreditor	90.3	840	fordringshaver	51.6	128
preses	100	280	formann	83.9	8311
rektor	94.4	20028	diktator	32	2490
revisor	97.1	13271			
testator	100	64			

Tabell 2.

Tabellene viser at ubestemthetsindikatorerne varierer for dub-substantiver. Flere av dem har bestemt form oftere enn rent unntaksvis. Når bestemt form også høres akseptabelt ut, må bestemt form regnes som grammatisk f.eks. ved substantivene i (41)–(43).

(41) basis, faktum, praksis, radius, status

(42) kreditor, rektor

(43) biceps, penis

LÆRDE SUBSTANTIVER MED DEFINITT TOLKING I NORSK

	Ubest.ind	N	Sammenlign	Ubest.ind	N
anus	94.8	1068			
aorta	97	233	hovedpulsåre	26.2	183
biceps	92.2	890			
glottis	100	36	stemmespalte	0	4
hippocampus	98.4	184	hjerne	21.1	18534
larynks / larynx	100	51	strupehode	11.8	212
penis	85.6	6610	pikk	17.7	13755
prostata	96.5	790	blærehalskjertel	31.8	22
rektum	100	113	endetarm	20.4	763
retina	97.3	111			
uvula	100	9	drøvel	45.5	110

Tabell 3.

Et mer interessant spørsmål er om noen av dub-substantivene kan regnes som ugrammatiske i bestemt form. Jeg har snakket med enkelte språkbrukere som sier at de ikke ville regne bestemt form som uakseptabel for noen av dem. Men andre språkbrukere sier at noen av disse substantivene ikke har akseptable bestemte former, og det er også min egen intuisjon. Avgrensingen av denne gruppen vil variere mellom språkbrukere. Noen gode kandidater ser ut til å være substantivene i (44)–(46).

(44) maksimum, minimum, sentrum

(45) preses, dekanus

(46) apeks, glottis, larynks, palatum, uvula, velum

Vi ser altså at dub-substantiver har ulike muligheter for bestemt form – i alle fall for noen språkbrukere. Dette må angis leksikalsk for hvert enkelt substantiv.

Denne konklusjonen er ikke uten teoretiske implikasjoner. Innlånte substantiver i norsk tilpasser seg lett norsk bøyning, og det er klart at det finnes en uproblematisk bestemt form for det overveldende flertallet av norske substantiver, lærde eller ikke. Det har vært diskutert om det finnes arbitrære hull i distribusjonen av (“etterhengt”) bestemt artikkel i skandi-

navisk. Bakgrunnen for dette er en diskusjon om den grammatiske statusen til bestemt artikkel. Bestemt artikkel representerer en grammatikalisering av et determinativ som ble klitisert på substantivet (Faarlund 2009), og det har vært hevdet at den fortsatt er et klitikon i moderne skandinaviske (f.eks. Lahiri et al. 2005). Men det ser ut til å være en vanligere oppfatning at det er et bøyingsuffix, slik det også antas i den grammatiske tradisjonen. I senere år har det vært noe diskusjon om dette, med utgangspunkt i kriteriene for å skille klitika og affikser i Zwicky og Pullum (1983).

Ett av kriteriene i Zwicky og Pullum (1983) gjelder uregelmessigheter. Arbitrære hull i distribusjonen til et bundet element må angis i leksikon. Hvis det finnes slike hull, gir de et argument for at det bundne elementet er et affiks, for enkeltord kan ikke avgjøre om de kan ta et klitikon eller ikke. Korte diskusjoner av bestemt artikkel basert på kriteriene i Zwicky og Pullum (1983) finnes i Börjars (1998: 52–56), Mikkelsen (1998: 59–62, 135–38) og Faarlund (2009: 625–26). De antar alle at det finnes arbitrære hull i distribusjonen av bestemt artikkel, og gir noen eksempler fra henholdsvis svensk, dansk og norsk.¹² Men Börjars og Harries (2008) avviser denne konklusjonen, og sier at spørsmålet er mer komplisert enn en dikotomi mellom klitikon og affiks. Börjars og Harries (2008: 317) skriver:

... our conclusion is that these exceptions actually apply to an identifiable set of examples and hence do not exemplify arbitrariness. Other examples provided for Swedish and Danish refer to proper nouns or morphologically definable sets. Accordingly, we are not aware of any convincing examples of true arbitrariness in any Mainland Scandinavian languages of the kind that count as unambiguous evidence of the affix status of BOUND-DEF according to the criteria introduced by Zwicky & Pullum (1983).

12. Det finnes også andre argumenter for suffiksstatus. Et standardargument er uregelmessige bestemte former som *musset*, hvor den ubestemte formen *museum* er ulik stammen for bestemt form (f.eks. Börjars 1998: 55–56). Et annet argument kommer fra dialekter med to genus hvor felleskjønnsst substantiver tar *-en* eller *-a* i bestemt entall på en måte som ser ut til å være bestemt av bøyingsklasse, og ikke kongruens med substantivet (Lødrup 2011 a, 2011 b, Svenonius 2014, Rodina og Westergaard 2015). Det finnes også evidens fra småbarns språktilegnelse: bestemt artikkel tilegnes tidlig, mens genuskongruens tilegnes sent (Anderssen 2007). Det siste bidraget til den teoretiske diskusjonen om bestemt artikkel er Svenonius (2014), som ser den som et suffiks.

De substantivene som (for noen talere) ikke kan ta bestemt form, ser ut til å være akkurat den typen evidens som motsier konklusjonen over. De kan ikke henføres til “morphologically definable sets” (i motsetning til ubøyelige substantiver på *-ende* og *-en* som *pårørende* eller *søken*). De kan ikke defineres som substantiver som tillater definitttolking av ubestemt form, for mange slike substantiver tillater bestemt form. De er ikke “definable” ved at de har en fonologisk form som skiller dem fra hjemlige norske ord, for de aller fleste substantiver med en slik avstikkende form har vanlig bøyning.¹³

Ubøyelige substantiver?

Er dub-substantiver som mangler bestemt form, ubøyelige? For å finne ut det må bruken av flertall undersøkes. Jeg regnet ut en entallsindikator for noen substantiver i NoWaC-korpuset – prosenttallet for (ubestemte og bestemte) entallsformer av et substantiv i forhold til det totale antallet former. Det viser seg at dub-substantivene i (47)–(49) har entallsindikatorer på 99,5% eller mer – de fleste kroppsdelssubstantivene i (49) har 100%.

(47) basis, maksimum, minimum, status, pensum

(48) dekanus, preses

(49) anus, glottis, hippocampus, larynks, prostata, retina, uvula

Det er også høye entallsindikatorer for hjemlige substantiver for kroppsdelar som vi bare har en av, f.eks. er det 98,7 % for *nakke*, 97,3 % for *nese*, og 96,7 % for *munn*. At noen lærde kroppsdelssubstantiver har 100% entall i korpus, virker da kanskje mindre slående. Men det er et moment at kroppsdelssubstantiver (uansett opphav) ofte klarer seg med entallsformen. De brukes gjerne i entall når det semantiske argumentet deres står i flertall (Lødrup 2010), og får da en distributiv lesing.

13. Det finnes også andre substantiver som ikke tar bestemt form, som ikke kan ha definitttolking av ubestemt form, og som ikke tilhører “morphologically definable sets”. Eksempler er: *aftens*, *allemannseie*, *helgefri* (og andre sammensetninger med *-fri*, som *lørdagsfri*), *hjertenskjær*, *levnet* (og sammensetninger med *-levnet*, som *vellevnet*), *pyttipanne*, *stå*, *årsbeste*.

(50) De hadde smerter i nakken / larynks

Det er likevel en viktig forskjell mellom de hjemlige kroppsdelssubstantivene og de i (49): de hjemlige høres akseptable ut i flertall, f.eks. i setninger som (51)–(52).

(51) nesten alle wrestlere har noen sinnsyke nakker

<http://www.treningsforum.no/forum/index.php?topic=17291.10;wap2> 11.12.15

(52) Derfor har menn større neser

<http://www.vg.no/forbruker/helse/ny-undersokelse-derfor-har-menn-stoerre-neser/a/10137149/> 11.12.15

Når både tall og intuisjoner tas med i betraktning, virker det rimelig å konkludere med at noen av dub-substantivene må regnes som ubøyelige, i alle fall for noen språkbrukere.¹⁴ Når dub-substantiver som ikke har bestemt form, heller ikke har flertall, gir dette et argument for suffiksstatusen til bestemt artikkel. Hvis bestemt artikkel var et klitikon, ville det vært et merkelig sammentreff at substantiver som ikke har flertallsformer, heller ikke kan være vert for klitikonet.

Konklusjon

For de fleste dub-substantiver er det det relasjonelle innholdet som gjør det mulig å ha definnitt tolking av ubestemt form. Å vise til at de aktuelle substantivene er lærde eller fremmede, forklarer ingenting. Noen dub-substantiver er hjemlige. De aller fleste lærde ord har ikke dub-substantivenes spesielle grammatiske egenskaper. Og hvilke ord som føles som fremmede, vil variere mellom talere. For eksempel er ord som *larynks* eller *dekanus* på ingen måte fremmede for en som arbeider med språkvitenskap på et universitet.

Idiosynkratiske leksikalske egenskaper spiller en viktig rolle for dub-substantivenes grammatikk. Muligheten for definnitt tolking av ubestemt

14. Det er vanskelig å finne gode eksempler på dub-substantiver som tar bestemt form entall, men ingen flertallsformer, og på dub-substantiver som tar flertallsformer, men ikke bestemt form entall.

form må angis leksikalsk for hvert enkelt av dem. Alternativt kunne man tenke seg en regel som sier at definitt tolking av ubestemt form er mulig når en viss type relasjonelt innhold er kombinert med en avstikkende fonologisk form (i den grad dette begrepet kan operasjonaliseres). En slik regel kunne ha noe for seg for kroppsdelssubstantivene, selv om det er unntak som *hypofyse* og *kranium*. For andre grupper ville regelen ha unntak alle veier:

- *diktator* og andre personbetegnende substantiver som har avstikkende form og relasjonelt innhold, men ikke definitt tolking
- *instituttleder* og andre personbetegnende substantiver som har definitt tolking og relasjonelt innhold, men ikke avstikkende form
- *faktum*, som har definitt tolking og avstikkende form, men ikke relasjonelt innhold

Videre har vi sett at substantiver som tillater definitt tolking av ubestemt form, kan ha begrensninger når det gjelder bøyning. Noen har en ordinær bestemt form (f.eks. *penis*), mens andre ikke har det for alle talere (f.eks. *larynks*). Denne siste typen er gjerne ubøyelig. Det er neppe mulig å formulere regler for disse begrensningene i bøyning. Slike idiosynkratiske leksikalske begrensninger i muligheten for bestemt form bidrar til å styrke argumentasjonen for at bestemt artikkel i moderne norsk er et bøyings-suffiks, og ikke et klitikon.

Korpus

NoWaC (Norwegian Web as Corpus)

<http://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/skriftsprakskorpus/nowac/index.html>

Referanser

- Abbott, Barbara. 2004. "Definiteness and indefiniteness." I: *The Handbook of Pragmatics*, red. Laurence R. Horn og Gregory Ward, 122–50. Oxford: Blackwell.
- Anderssen, Merete. 2007. "The acquisition of compositional definiteness in Norwegian." *Nordlyd* 34: 252–75.
- Bally, Charles. [1926] 1996. "The expression of concepts of the personal domain and indivisibility in Indo-European languages." (Oversatt av

- Christine Beal og Hilary Chappell.) I: *The Grammar of Inalienability: A Typological Perspective on Body Part Terms and the Part- Whole Relation*, red. Hilary Chappell og William McGregor, 31–61. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Barker, Chris. 2005. “Possessive weak definites.” I: *Possessives and Beyond: Semantics and Syntax*, red. Ji-Yung Kim, Yury Lander og Barbara Partee, 89–113. Amherst, MA: GLSA Publications.
- . 2011. “Possessives and relational nouns.” I: *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning, Volume II*, red. Klaus von Heusinger, Claudia Maienborn og Paul Portner, 1109–30. Berlin: de Gruyter.
- Bokmålsordboka, <http://ordbok.uib.no/>
- Börjars, Kersti. 1998. *Feature Distribution in Swedish Noun Phrases*. Oxford: Blackwell.
- Börjars, Kersti og Pauline Harries. 2008. “The clitic-affix distinction, historical change, and Scandinavian bound definiteness marking.” *Journal of Germanic Linguistics* 20: 289–350.
- Dahl, Östen, og Maria Koptjevskaja-Tamm. 2001. “Kinship in grammar.” I: *Dimensions of Possession*, red. Irène Baron, Michael Herslund og Finn Sørensen, 201–25. Philadelphia: John Benjamins.
- Dixon, R.M.W. 2010. *Basic Linguistic Theory. Volume 2: Grammatical topics*. Oxford: Oxford University Press.
- Fraurud, Kari. 1996. “Cognitive ontology and NP form.” I: *Reference and Referent Accessibility*, red. Thorstein Fretheim og Jeanette K. Gundel, 65–87. Amsterdam: John Benjamins.
- Faarlund, Jan Terje. 2009. “On the history of definiteness marking in Scandinavian.” *Journal of Linguistics* 45: 617–39.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Halmøy, Madeleine. 2010. *The Norwegian Nominal System: A Neo-Saussurean Perspective*. Doktoravhandling. Universitetet i Tromsø.
- Hansen, Aage. 1967. *Moderne dansk. Bind II*. København: Grafisk forlag.
- Johannessen, Janne Bondi, Marit Julien og Helge Lødrup. 2014. “Preposisjoner og eierskapsrelasjoner: Et menneskesentrert hierarki.” I: *Språk i Norge og nabolanda: Ny forskning om talespråk*, red. Janne Bondi Johannessen og Kristin Hagen, 65–97. Oslo: Novus.
- Julien, Marit. 2014. “Vokativar i norsk.” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 32: 130–65.

- Lahiri, Aditi, Allison Wetterlin og Elisabet Jönsson-Steiner. 2005. "Lexical specification of tone in North Germanic." *Nordic Journal of Linguistics* 28: 61–96.
- Lyons, Christopher. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lødrup, Helge. 2009. "Looking Possessor Raising in the mouth: Norwegian Possessor Raising with unergatives." I: *Proceedings of the LFG09 Conference*, red. Miriam Butt og Tracy Holloway King, 420–40. Stanford, CA: CSLI Publications.
- . 2010. "Implicit possessives and reflexive binding in Norwegian." *Transactions of the Philological Society* 108: 89–109.
- . 2011 a. "Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten?" *Maal og Minne* 2011: 120–36.
- . 2011 b. "Norwegian possessive pronouns: Phrases, words or suffixes?" I: *Proceedings of the LFG11 Conference*, red. Miriam Butt og Tracy Holloway King, 339–59. Stanford, CA: CSLI Publications.
- . 2014. "Split possession and the syntax of kinship nouns in Norwegian." *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 17: 35–57.
- Mikkelsen, Line Hove. 1998. Definiteness marking in Danish: A corpus-based study of the distribution of the pre- and postnominal definite articles. Upublisert masteroppgave, Aarhus Universitet.
- Norsk ordbok, ordnett.no
- Rodina, Yulia, og Marit Westergaard. 2015. "Grammatical gender in Norwegian: Language acquisition and language change." *Journal of Germanic Linguistics* 27: 145–87.
- Svenonius, Peter. 2014. "Declension class and the Norwegian definite suffix". Kommer i Vera Griбанova og Stephanie S. Shih (red.), *The Morphosyntax-Phonology Connection: Locality and Directionality at the Interface*. Oxford: Oxford University Press.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg, og Erik Andersson. 1999. *Svenska Akademiens Grammatik. Bind 2*. Stockholm: Norstedts.
- Vergnaud, Jean-Roger og Maria Luisa Zubizarreta. 1992. "The definite determiner and the inalienable construction in French and English." *Linguistic Inquiry* 23: 595–652.
- Western, August. 1921. *Norsk riksmåls-grammatikk*. Kristiania: Aschehoug
- Zwicky, Arnold M. og Geoffrey K. Pullum. 1983. "Cliticization vs. inflection: English *n't*." *Language* 59: 502–13.

HELGE LØDRUP

Abstract

Some Norwegian nouns that are borrowed from Latin or Greek, such as *dekanus* 'dean', *sentrum* 'centre' and *larynks* 'larynx', allow a definite interpretation of the indefinite form. Their indefinite form can be used in contexts where other nouns must have the definite form. Most of these nouns are relational. They have an argument position that can be anchored pragmatically in the linguistic or non-linguistic context. Two central groups are nouns denoting persons and nouns denoting body parts. Similarities and differences between these groups are discussed. There are many complications and idiosyncracies in the grammar of these nouns. Especially interesting is the fact that they vary with respect to their potential for a definite form. Some of them have a definite form (e.g. *revisor* 'accountant'), some only reluctantly (e.g. *prostata* 'prostate'), and some lack a definite form, at least for many speakers (e.g. *dekanus* 'dean' and *larynks* 'larynx'). This fact has theoretical consequences for our understanding of the grammatical status of the bound definite article.

Helge Lødrup
Universitetet i Oslo
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Postboks 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
helge.lodrup@iln.uio.no